

З ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ МІКРОТОПОНІМІЇ БАСЕЙНУ РІЧКИ УЖА

У статті досліджено мікротопонімію басейну річки Ужа Закарпатської області на діахронічному зрізі (сер. XIX – поч. XX ст.). Проведено структурно-семантичний, назвотвірний та етимологічний аналіз назв.

Ключові слова: мікротопонім, мікротопонімна система, басейн річки Ужа, структура, семантика, назвотвірна модель.

В статье исследовано микротопонимию бассейна реки Уж Закарпатской области на диахронном уровне (сер. XIX – нач. XX в.). Выполнен структурно-семантический, имяобразовательный и этимологический анализ названий.

Ключевые слова: микротопоним, микротопонимная система, бассейн реки Уж, структура, семантика, имяобразовательная модель.

Microtoponymy of the Uzh river basin of the Transcarpathian Region is investigated on diachronous planes (between the end of XIX and early XX century). Structural-semantic, name-formative and the etymologic analysis is performed.

Keywords: microtoponym, microtoponymic system, the Uzh river basin, structure, semantic, name-forming model.

Будь-яке топонімічне дослідження передбачає два аспекти: синхронічний та діахронічний. Однак функціонування мікротопонімів на усному рівні та відносна недовготривалість визначає їх вивчення переважно на синхронічному зрізі. Тому при дослідженні мікротопонімного матеріалу часто поза увагою залишається порівняльно-історичний аспект, який передбачає реконструкцію первинного базового елемента назви, а також історичний підхід, що дає синхронічні уявлення про деякі системи назв, характерні для різних періодів в історії окремої мови. Однак, науково-практична розробка мікротопонімного матеріалу у працях ономастів представлена переважно лінгвістичним аналізом структури та семантики назв [1–9 та ін.].

Розвиток закарпатської мікротопонімії басейну річки Ужа можна простежити лише на матеріалах історичних документів середини, кінця XIX ст., початку XX ст., що зберігаються в Державному архіві Закарпатської області в м. Берегові. Мікротопоніми зафіксовано в описах кордонів, реєстрах та на мапах земельних наділів населених пунктів. Робота над цими матеріалами засвідчила різні форми й варіанти утворених мікротопонімів, дуже часто zdeформованих правописними традиціями або непрофесійністю та невідповідністю записувача, тобто автора. В історичних джерелах, датованих раніше, назви географічних об'єктів трапляються надзвичайно рідко або фіксація їх узагалі відсутня. Як основні об'єкти господарства оброблювані угіддя подавалися не за власними назвами, які слугували розмежувальними знаками, а за прізвищами власників із зазначенням певних меж. Ці межі на мапах та в реєстрах земель позначалися метричними па-

раметрами. В описах меж досліджуваних населених пунктів фіксації назв географічних об'єктів теж є поодинокими.

Історичний розвиток мікротопонімії басейну річки Ужа відображає розгалужену семантику базових назв, розвинені структурні типи онімів та їх назвотвірні моделі. Мета нашого дослідження – виконати системний опис мікротопонімного матеріалу басейну річки Ужа, зафіксованого в рукописних джерелах середини ХІХ–ХХ ст., а саме: з'ясувати часові рамки проникнення в онімну систему іншомовного складника, визначити структурно-семантичні та назвотвірні особливості ужанських мікротопонімів зазначеного періоду.

Наслідки мовних контактів на території басейну незначною мірою позначилися на формуванні мікротопонімії Ужанщини. Особливості різноманітних процесів, які впливали на назвотворення географічних об'єктів, визначили такі групи назв із погляду їх етимології: 1) назви цілком прозорі; 2) назви, які пояснюються на базі двох мов; 3) назви, які мають спірну етимологію; 4) “затемнені” назви, етимологічно непрозорі назви.

Проаналізований мікротопонімний матеріал дозволяє констатувати, що у досліджуваному басейні простежуються різні утворення, мотивовані базовими апелативами слов'янського походження, і лише незначна група мікротопонімів утворена на базі назв неслов'янського походження, які є результатом різночасового проникнення в онімну систему.

Лексична база зафіксованих мікротопонімів у документах традиційно стала на всіх історичних етапах. Хронологічно основну кількість мікротопонімів басейну Ужа складала назви українського походження. Уже в середині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. їх кількість становила 98,7 % від усіх назв. Семантичне розмаїття базових назв обмежується трьома групами.

Переважаючою (55%) є семантична група назв, пов'язана з географічними термінами: *Horb, Berezini, Luh, Lazki, Kamin*, [КЗ Забр. 1853], *Dolini, Ruh* [КЗН Дом. 1860], *Hrebin, Mlacka* [КЗН Вол. 1859], *Pereniz, Predoli* [КЗН Гусн. 1860], *Oblascsik* [КЗН Вол. 1909 – Т.3], *Hrabina* [КЗН Вол. 1909 – Т.4], *Gyil, Rozohánya* [КЗН Вол. 1909 – Т.2].

Відантропонімні назви трапляються рідше (30%): *Dohanovo, Banicsu*, [КЗ Забр. 1853], *Dorosu* [КЗН Дом. 1860], *Dyák, Hotra* [КЗН Вол. 1859], *Madej, Murovanyova, Uhrinkovo* [КЗН Гута 1853], *Korolovicz* [КЗН Гусн. 1860], *Leskov versok, Szorokove* [КЗН Вол. 1909 – Т.3]. Можливо, низька частотність відантропонімного назвотворення пов'язана з порівняно невисокою роллю людського фактора в тогочасній економіці.

Третю, найменшу, семантичну групу назв складають мікротопоніми, пов'язані з культурно-господарськими реаліями (15%): *Zahorodi, Pohari, Csertis* [КЗН Дом. 1860], *Kupcse, Zimivka*, [КЗН Вол. 1859], *Kolibiscse* [КЗН Гута 1853], *Kopanina* [КЗН Вол. 1909 – Т.2], *Szemljanka* [КЗН Вол. 1909 – Т.4].

Уже з початку ХХ ст. помічаємо розширення семантичної бази мікротопонімів українського походження в досліджуваному басейні. Поповнення відбувається за рахунок більшого збагачення назвами зі сфери господарсько-економічної та культурної сфер. На початок ХХІ ст. їх відсоткова частина в ужанській мікротопонімії зросла до 96,7%. Ці назви відзначаються прозорою етимологією і є досить пізніми утвореннями на базі української мови, які відображають її основні лексичні особливості. Тому пояснення назв українського походження, що видаються прозорими, не складають особливих труднощів і не вимагають коректив та уточнень, наприклад: *Березнік* < апел. *березнік* ‘березовий ліс; зарослі берез-

няку'; *Йавур'їа* < апел. *їавур'їа* 'яворові зарослі'; *Лаз'* < апел. *лаз'* 'далека ділянка; лука, сіножать'; *Паленїни* < апел. *паленїни* 'випалене місце' та інші.

Зауважимо, що утворення на базі іншомовних одиниць представлені трьома групами, які відображають характер мотивуючих етимонів: 1) такі, що утворилися на базі запозичених термінів; 2) такі, базою утворення яких слугували апелятиви, адаптовані до системи української мови, що функціонують у місцевому мовленні як усталені географічні терміни; 3) такі, що мають у своєму складі іншомовні елементи.

Українсько-словацька міжмовна взаємодія позначилася на мікротопонімії досліджуваної території зовсім незначною кількістю утворень (мікротопонімізація загальних назв, що функціонують в ужанських говірках як усталені терміни переважно на позначення культурно-господарських реалій) і на початок ХХІ ст. складала лише 0,2% (*Коблики*, *Грац'ка* та інші).

Відносно невелику (0,6%) групу в мікротопонімії басейну річки Ужа складають назви, утворені на базі російських чи зросійщених апелятивних позначень. В описах та на мапах подібні назви не згадуються взагалі. Зафіксовані мікротопоніми виникли в радянський період і є результатом історико-культурних формацій, що припадають приблизно на середину та другу половину ХХ ст. Якщо до 40-их рр. ХХ ст. вплив російської мови на західноукраїнських землях спостерігався переважно серед інтелігенції та духівництва, то з 2-ої половини 40-их рр. ХХ ст. процес зросійщення набрав сильних обертів, заповнивши всі сфери життя й усі соціальні та вікові групи. Розбудова шкіл, нових суспільно-культурних об'єктів, розвиток транспортно-дорожньої інфраструктури сприяли виникненню нових географічних об'єктів, які ставали важливою номінаційною координатою в межах населеного пункту. Відповідно й базовими елементами таких мікротопонімів є апелятиви, що позначають шляхи сполучення та пересування, спосіб та місце виробництва, споруди, які відображають культурно-історичні та політико-адміністративні зміни в краї: *Подвесній Муст*, *Жил'ізнодорож'н'ї Мосты*, *Перехр'їсток*, *Шпалорез'ка*, *Либїотка*, *Стр'їл'їиш'їе* та ін.

Проаналізовані історичні документи фіксують назви угорського походження (0,7%): *Medzi kerti* [КЗ Бег.П. 1853], *Kertek*, *Szihoti* [ОК Бег.П. 1878], *Konecz Kerti*, *Kerti* [КЗН В.Бер. 1863], *Bilisnyi hatar* [ОК Вішка 1851], *Kerte*, *Table*, *Ertas* [КЗН Гута 1853]. У кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. угорські іншомовні елементи переважають більше, ніж удвічі (1,3%). Це базові назви, які функціонують в місцевому мовленні на позначення непротічних або заболочених вод, джерел тощо: *Тóва*, *Фóраш*, *Валу́виц'*, *Сигóты*, *Керты*, *Тáбла*, *Ертáш*, *Лóўреп*, *Вáрош*, *Тéлен*, *Салáшики*, *Гатáр*, *Лáнош*, *Коргáс'* та інші.

Назви з німецькими елементами у документах середини ХІХ ст. практично не виявлені. Основним поясненням можуть бути різні історико-культурні події. Хоча німецько-українські контакти на території басейну беруть початок із 70-их років ХVІІІ ст. (коли всі західноукраїнські землі опинилися під владою Австро-Угорщини), українська мікротопонімія басейну Ужа поповнювалася німецькими запозиченнями лише з кінця ХІХ ст. – 20-их рр. ХХ ст. Проникнення відбувалося за рахунок назв із галузі військової справи, науки, техніки та промисловості, які, позначаючи важливі топографічні об'єкти, адаптувалися до системи української мови. Вони ввійшли в місцеве мовлення як усталені терміни й легко стали базою утворення нових мікротопонімів.

Німецькі вкраплення в мікротопонімії басейну річки Ужа на сучасному етапі незначні (0,3%). Це традиційно назви, що відображають особливості культурно-господарського розвитку регіону на початку ХХ ст.: *Шмпрета, Шмац'ійон, Шлѳѳ* тощо.

Серед назв географічних об'єктів басейну річки Ужа наявна відносно невелика група, яку можна, на нашу думку, кваліфікувати як східнороманські мовні запозичення. Проникнення східнороманських елементів у мікротопонімію басейну Ужа засвідчено в описах та на мапах земель Ужанщини 60-их–70-их рр. ХІХ ст.: *Mensul, Runi plai* [КЗН Бук. 1863], *Stinišce* [КЗН Верх.Б. 1859], *Muncsul* [КОЗН Вол. 1860], *Mencsv* [КЗН Вол. 1859].

У ХХІ ст. семантичне розмаїття мікротопонімів східнороманського походження розширилося (0,7%). Це переважно терміни на позначення *додатніх/від'ємних* особливостей рельєфу, господарських будівель та укріплень різного призначення тощо: *Мин'ч'їу, Гавора, Стринтурина, Кѳрбул, Лѳворда, Стїниш'е* тощо.

Близько 0,2 % складають етимологічно непрозорі мікротопоніми, які нам не вдалося пояснити ні на власному українському ґрунті, ані за допомогою іншомовного матеріалу: *Залул'ї, Забрицѳл, Гасмѳнд'а, Ч'ѳмпас* та деякі інші. Зафіксовані мікротопоніми функціонують на синхронічному рівні, визначити етапи змін та перетворення їх неможливо, оскільки в доступних історичних джерелах проблемні назви не виявлені.

Більшість базових назв мікротопонімів має новочасний характер і належить винятково до діалектного масиву української мови, або ж відбиває міжмовні українсько-угорські, українсько-російські, українсько-східнороманські, українсько-німецькі чи українсько-словацькі контакти. Однак чужомовний вплив в українськомовному середовищі незначний. Загалом українські питоми назви становлять високий відсоток, значну групу складають назви, наявні в спадщині більшості всіх слов'янських мов. Запозичення з неслов'янських мов, за нашими спостереженнями, посідають незначне місце. Зазначимо, що іншомовні елементи, що нашарувались на різних історичних етапах, істотно не змінили склад та не вплинули на функціонування мікротопонімії басейну річки Ужа, хоч ужанська мікротопонімна система зберегла численні сліди контактів місцевого українського населення з представниками інших етносів (це простежується, зокрема, і в назвах відантропонімного походження).

Мікротопоніми середини ХІХ ст. загалом відображають закономірні тенденції назвотворення. На цей час уже засвідчені практично всі назвотвірні моделі, предсталені у ХХІ ст.:

- 1) “апелятив у однині або множині > мікротопонім”: *Basta, Pazsiki* [КЗ Бер.П. 1853];
- 2) “трикомпонентна назва з прийменником > двокомпонентна назва (еліптич)”: *Popud Szeredni*, [КЗ Бер.П. 1853], *Medzivo dumi* [КЗН Забр. 1853], *Na Lazu* [КЗН Дом. 1860], *Podoz Valom* [КЗН Дом. 1860], *Na Versku, Pid Hrebin* [КЗН Вол. 1859];
- 3) “двокомпонентна назва з прийменником (еліптич) > однокомпонентна назва (номінатив)”: *Zahisi, Podgyilok / Podgyilkom, Pudruni* [КЗ Бер.П. 1853], *Nadlaz* [КЗН Забр. 1853];
- 4) “означення (апелятив) + апелятив > двокомпонентна назва”: *Maly Polyánki – Veliki Polyánki, Runi Polyánki* [КЗ Бер.П. 1853], *Sztare Pole* [КЗН Дом. 1860];
- 5) “антропонім у назв. одн. або множ. > мікротопонім”: *Babits, Mendely* [КЗ Бер.П. 1853], *Dolezak, Ruszin* [КЗН Вол. 1859];
- 6) “двокомпонентна назва (відантропонімна) > однокомпонентна назва (субстантив)”: *Bipkova* [КЗ Бер.П. 1853], *Polanen* [КОЗ Дом. 1860], *Ivancsuvszka* [КОЗ Дом. 1860], *Miketivski* [КЗН Вол. 1859];

7) “антропонім у род.в.одн. / множ. з *-am* + апелятив (географічний термін) в одн./множ. > двокомпонентна назва / однокомпонентна назва (субстантивіт)”: *Ivancsat horb* [КОЗ Дом. 1860], *Waskoviat* [КЗН Вол. 1859];

8) “двокомпонентна назва (відапелятивна) > однокомпонентна назва (субстантивіт)”: *Velika* [КЗ Бер.П. 1853], *Touste* [КЗН Вол. 1859].

Незначною мірою представлені мікротопоніми, утворені від гідронімів, інших мікротопонімів шляхом трансонімізації, назви, що є результатом переходу антропоніма у род.в.одн. / множ. + апелятив (географічний термін) в одн. / множ. у двокомпонентну назву / однокомпонентну назву (субстантивіт)” тощо.

Із погляду структури мікротопонімія аналізованого періоду складається з однокомпонентних назв: *Basta*, *Gyil* [КЗ Бер.П. 1853], *Szelisce*, *Pripkova* [ОК Бер.П. 1878]. Серед однокомпонентних домінують назви, утворені шляхом переходу апелятива в онім – *Pohar*, *Kamin* [РЗН Бер.П. 1863], субстантивіти – *Dorasu* [КОН Дом. 1860], *Ninikiv* [КЗН Вол. 1859]. Є поодинокі записи номінативів: *Podkolingár*, *Pudruni* [КЗ Бер.П. 1853], *PodDolina* [КЗН В.Бер. 1863]. Дво- й трикомпонентні мікротопоніми трапляються досить рідко – це еліптичні або одиниці, утворені за зразком “означення + апелятив > двочленна власна назва”: *Konecz Kerti*, *Pod Kotlom* [КЗН В.Бер. 1863], *Poza široky horb* [КЗН Бук. 1863], *Pud Kozstiva Obucs* [КОЗН Вішка 1860/1861], *Szeredni Sztav* [КЗН В.Бер. 1863], *Varlovi pasziki*, *Vosna polenka* [РЗН Верх.Б. 1863].

Отже, динаміка мікротопонімії басейну Ужа відтворюється лише зі середини ХІХ ст., оскільки історичні джерела ранішого датування не засвідчують фіксацію назв географічних об’єктів. Аналіз базових назв мікротопонімів басейну на різних хронологічних етапах підтвердив, що майже абсолютну більшість становили (98,7 %) і становлять (96,7 %) утворення питомого українського походження. У середині ХІХ ст. і на початку ХХ ст. спостерігалися незначні вкраплення іншомовних елементів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабічева О.Л. Назви земельних ділянок Деснянсько-Сеймського межиріччя і їх відображення в мікротопонімії / О.Л. Бабічева // Питання історичної ономастики. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 151–157.

2. Банк М.В. Із спостережень над мікротопонімією Закарпаття / М.В. Банк // Питання топонімії та ономастики. – К.: Наук. думка, 1962. – С.164–168.

3. Банк М.В. Відображення типів підсічного господарства в місцевій топонімії / М.В. Банк // Тези доповідей та повідомлень (УжДУ) ХІХ наукової конференції: серія мовознавча. – Ужгород, 1965. – С. 47–53.

4. Мельник Н.Ю. Структура і семантика мікротопонімів Нижньої Наддеснянщини / Н.Ю. Мельник // Питання історичної ономастики. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 140–150.

5. Поляруш Т.І. З історичної мікротопонімії північно-східного Лівобережжя (лексико-семантичні моделі) / Т.І. Поляруш // Питання історичної ономастики. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 131–133.

6. Смаль О.Л. Мікротопоніми Лівобережжя Києва (матеріали до “Історико-етимологічного словника топонімії Києва”) / О.Л. Смаль // Студії з ономастики та етимології. – К. 1998. – С. 154–163.

7. Черепанова Е.А. Микротопонимия Восточного Полесья как источник изучения диалектной лексики / Е.А. Черепанова // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: тези доповідей та повідомлень. – Житомир. – 1983. – С. 280–282.

8. Чумак В.В. Микротопонимія села Плоскої Балтського району на Одещині / В.В. Чумак // IV Республіканська ономастична конференція: тези наукових доповідей. – К., 1969. – С. 65.

Скорочення історичних джерел:

ВКЗН Бег.П. 1925 – Відомість про класифікацію земельних наділів катаstralного округу с. Бегендяцька Пастіль за 1925 р. //

КЗ Бег.П. 1853 – Карти земель катаstralного округу с. Бегендяцька Пастіль за 1855 р.

КЗ Забр. 1853 – Карти земель катаstralного округу с. Забродь за 1853 р.

КЗН Бук. 1863 – Карти земельних наділів катаstralного округу с. Буківцьова за 1863 р.

КЗН В.Бер. 1863 – Карти земельних наділів катаstralного округу с. Великий Березний за 1863 р.

КЗН Верх.Б. 1859-1860 – Карти земельних наділів катаstralного округу с. Верховина Бистра за 1859-1860 рр.

КЗН Вішка 1860 – Карти земельних наділів катаstralного округу с. Вішка за 1860р.

КЗН Вол. 1859 – Карти земельних наділів катаstralного округу с. Волосянка за 1859 р.

КЗН Гута 1853 – Карти земельних наділів катаstralного округу с. Гута за 1853р.

КОЗН Вішка 1860 – Книга обліку земельних наділів мешканців катаstralного округу с. Верховина Бистра за 1859-1860 рр.

КОЗН Вол. 1860 – Т.1, Т.2, Т.3, Т.4 – Книга обліку земельних наділів мешканців катаstralного округу с. Волосянка за 1860 рр. – Т.1-4

КОЗН Дом. 1860 – Книга обліку земельних наділів мешканців катаstralного округу с. Домашин за 1860 рр.

ОК Бег.П. 1878 – Опис кордонів катаstralного округу с. Бегендяцька Пастіль за 1878 р.

ОК Бук. 1877 – Опис кордонів земельних наділів катаstralного округу с. Буківцьова за 1877 р.

ОК Вішка 1851 – Опис кордонів земельних наділів катаstralного округу с. Вішка за 1851 р.

ОК Вол. 1852 – Опис кордонів земельних наділів катаstralного округу с. Волосянка за 1852 р.

РЗН Бег.П. 1863 – Реєстр земельних наділів катаstralного округу с. Бегендяцька Пастіль за 1863 р.

РЗН Бук. 1855 – Реєстр земельних наділів катаstralного округу с. Буківцьова за 1855 р.

РЗН В.Бер. 1879 – Реєстр земельних наділів катаstralного округу с. Великий Березний за 1879 р.

РЗН Гусн. 1860 – Т.1, Т.2 – Реєстр земельних наділів катаstralного округу с. Великий Березний за 1879 р. – Т. 1–2.